

III/2 Na cestě k deklinačním paradigmátům

V této a v následujících kapitolách knihy III předvedeme formální paradigmatiku litevské deklinace. Z výkladu kapitoly 1 již víme, za jakých podmínek vůbec můžeme kategoriální paradigma litevské deklinace uchopit coby dvourozměrnou tabulku propojující sématické kategorie PÁD a ČÍSLO. Z výkladu kapitoly I/2 pak víme, za jakých podmínek vůbec můžeme předkládat formální paradigma coby soubory koncovkových morfů vyplňující tabulku paradigmatu kategoriálního: musíme dát pravidla morfonologické konkatenace kmene s koncovkou a pravidla pro určení polohy přízvuku. To provedeme v oddílech 2.5 (konkatenace morfů coby interakce posloupností morfonémat) a 2.3 (přízvukování morfů coby kalkulus morfoprosodémat), oboje s platností pro celou knihu III.

Koncovka, jako ostatně každý morf, je plně popsána teprve tehdy, když posloupnost morfonémat upřesníme ještě distribucí prosodémat. V litevštině jde primárně o prosodéma jediné, o polohu přízvuku. Jen zcela okrajově se uplatní ještě druhé prosodéma, podoba intonace. Intonaci lze přímo připsat koncovce jakožto dlouhé slabice. Zato poloha přízvuku není dána pouze koncovkou, nýbrž interakcí prosodických vlastností dvou morfů, koncovky a kmene, takže konkrétní hodnoty nabývá teprve v individuálních paradigmatech konkrétních lexikálních jednotek. U paradigmatických typů, souborů koncovek, jež jsou individuálním paradigmátům k dispozici, popisujeme jejich přízvukový potenciál dvousložkově, vyznačujícíce u každé koncovky přítomnost jistých rysů (h), (b) nebo jejich absenci ($\emptyset$). Smysl těchto rysů vyložíme v oddíle 2.3, v součinnosti s dvousložkovým popisem přízvukového potenciálu kmene. Povahu těchto rysů coby morfoprosodémat vyložíme v oddíle 2.4. Zatím pro nás budou přízvukové (prosodické) rysy formálními značkami a bude platit zásada, že morfy odlišené «jen» přízvukovým potenciálem (cf. $-\text{as}^{\text{h}\emptyset} :: -\text{as}^{\text{h}\text{b}}$) nejsou a nemohou být totožné, stejně jako nejsou a nemohou být totožné morfy odlišené «jen» morfonématicky (cf. $-\text{as}^{\text{h}\text{b}} :: -\text{es}^{\text{h}\text{b}}$).

Po stránce morfonématické budeme deklinační koncovky, řetězce morfonémů, dělit na segmenty. Účelem takové segmentace bude odhalovat strukturní podobnosti ve stavbě koncovek, jež v různých formálních paradigmatech obsluhují stejnou morfématickou kategorii. Při vyhodnocování podobnosti koncovek budeme nicméně pečlivě pozorovat i jejich stránku morfoprosodématickou.

Tak koncovky $-\text{as}^{\text{h}\text{b}}$, $-\text{es}^{\text{h}\text{b}}$, $-\text{us}^{\text{h}\text{b}}$ a $-\text{is}^{\text{h}\text{b}}$, což jsou vůbec všechny morfy obsluhující kategorii A.PL, se shodují nejen fonématicky ve struktuře segmentů $-\text{a-s}$, $-\text{e-s}$, $-\text{u-s}$ a $-\text{i-s}$ (krátký vokál vůbec ve všech svých podobách $-\&-$ sykavka stále stejná), ale i morfoprosodématicky (výskytem dvojice prosodických rysů h b).

2.1 Morfonologické schéma: slabá ikonicita deklinačních koncovek

Za morfonologické schéma můžeme označit jakýkoliv podsoubor koncovek formálního paradigmatu, vybraný podle jistých formálních vztahů. Zde předkládáme schémata vytvořená v prvním kroku podle počátečních morfonématických segmentů.

Deklinační koncovka se ke kmeni připojuje vokalickým segmentem (jednohláskovým i dvojháskovým). Jím se může celá koncovka vyčerpat (e.g. $-\text{o}$, $-\text{ie}$), za ním však mohou následovat segmenty další (e.g. $-\text{o-j-e}$, $-\text{ie-m-s}$). Tomuto počátečnímu segmentu říkáme VOKALICKÁ BASE. Vokalická base koncovek jednoho každého formálního paradigmatu může podstoupit různé proměny, při nichž se krátký vokál střídá s dlouhým, případně též s (morfolo-gicky jednomístnou) dvojháskou, e.g. $-\text{o-s} \leftrightarrow -\text{a-s}$, $-\text{i-s} \leftrightarrow -\text{\bar{i}-s} \leftrightarrow -\text{ie-s}$. Podle způsobu, jak se vokalická base proměňuje, vyčleňujeme šest základních morfonologických schémat:

P	a-o-ā u-uo i-ie	base timbrově smíšená
I	a-o-ā u-uo e	base timbrově smíšená
II	u-ū-au, u-uo	base krajních zadních samohlásek
III	i-ī-ie, i-ie	base krajních předních samohlásek
IV	o-a-ā	base nekrajních zadních samohlásek
V	é-e-ē	base nekrajních předních samohlásek

Vidíme, že proměny vokalických basí ve schématech **II** až **V** odpovídají právě čtyřem podsystémům, do nichž vztah morfonologického dloužení rozkládá jednomístné vokalické prvky z tabulky T I/3.5 z knihy I (přetiskujeme): schéma **II** je uspořádáno podle sloupců 7–8 zleva, **III** podle 1–2, **IV** podle 5–6, **V** podle 3–4; ve schématech **I** a **P** nalézáme vždy trojice vokálů, které si kvantitativně neodpovídají, které však všechny patří do horního řádku T I/3.4 (*a-u-i* pro **P**, resp. *a-u-e* pro **I**).

T I/3.5	↙i↓		↙e↓	↓a↘		↓u↘	
ie↗	ī↓	é↗	ē↑	↑ā	↖o	↓ū	↖uo
	ie↑					↑au	

Na vokalickou basi se případně napojují další koncovkové segmenty. V tabulce T 2.1, již otiskujeme na protější straně, předkládáme morfonologická schémata koncovek, jež z výše uvedených šesti vokalických basí vycházejí. Koncovky jsou segmentovány pro potřeby dalšího porovnávání.

2.1.1 POZNÁMKY K TABULCE

- 1) Tlustá čára v T 2.1 (i T 2.2) odděluje schémata vokalicky heterogenní (**P**, **I**: base timbrově smíšená) od schémat vokalicky homogenních (**II** až **V**: base timbrově specifická).
- 2) Kategorie V.SG je ve schématu **P** proškrtnuta (***), protože se v systému neuplatňuje: v terciární deklinaci vokativů vůbec chybí jako kategorie, v sekundární je morfém vokativu obsluhován stejným morfem jako nominativ a primární deklinace z **P** žádná nevychází. Ve schématu **I** je kategorie V.SG vyplněna dvěma koncovkami (pravidla pro jejich uplatnění vyložíme později, cf. 3.1).
- 3) Kategorie ve schématech nevyplněné jsou v příslušných paradigmatických typech obsazeny bez ohledu na druh vokalické base podle principu silné ikonity (cf. 2.2).
- 4) Koncovky jsou opatřeny prosodickými charakteristikami. Značky sestavené z rysů (‡), (b) a (∅) vyložíme později (2.3). Značkami ´ a ¨ vyjadřujeme, že příslušné morfy tvoří dlouhou slabiku a ta má intonaci akútovou (´), či cirkumflexovou (¨). Soustavně popíšeme prosodémata koncovek až ve 2.4.2.
- 5) Značka ⇔ ve schématech **P** a **IV** odděluje kontextové varianty koncovek. Podoba npravo od ⇔ (s krátkou samohláskou) je základní, podoba nalevo od ⇔ (s dvojhláskou či dlouhou samohláskou) je alomorf uplatňující se v některých zájmenech (týká se schématu **P**, vyložíme v kapitole 6) a při složeném skloňování adjektiv (týká se schématu **P** i **IV**, vyložíme v kapitole 7). Prosodické charakteristiky obou alomorfů jsou stejné (proto je příslušná značka vytknuta za závorku).

T 2.1	P	I	II	III	IV	V
V	***	e ^h ∅ a-i ^h ∅	au ^{∅∅}	ie ^{∅∅}	a ^h ∅	e ^h ∅
N sg	a-s ^h ∅	a-s ^h ∅	u-s ^{∅∅}	i-s ^{∅∅}	(o↔a) ^{∅b}	é ^{∅∅}
A	ā ^h ∅	ā ^h ∅	ū ^h ∅	ī ^h ∅	ā ^h ∅	ē ^h ∅
G	o ^h ∅	o ^h ∅	au-s ^{∅∅}	ie-s ^{∅∅}	o-s ^{∅∅}	é-s ^{∅∅}
D	a-m ^{∅∅}	u-i ^h ∅	u-i ^h ∅		a-i ^h ∅	e-i ^h ∅
I	(uo↔u) ^{hb}	u ^{hb}	u-m-i ^{∅∅}	i-m-i ^{∅∅}	(ā↔a) ^{hb}	e ^{hb}
L	a-m-e ^{∅∅}	e ^{∅b}	u-j-e ^{∅∅}	ī-j-e ^{∅∅}	o-j-e ^{∅∅}	é-j-e ^{∅∅}
V/N pl	(ie↔i) ^{∅b}	a-i ^{∅∅}	ū-s ^h ∅	ī-s ^h ∅	o-s ^h ∅	é-s ^h ∅
A	(uo-s↔u-s) ^{hb}	u-s ^{hb}	u-s ^{hb}	i-s ^{hb}	(ā-s↔a-s) ^{hb}	e-s ^{hb}
G						
D	ie-m-s ^{∅∅}	a-m-s ^{∅∅}	u-m-s ^{∅∅}	i-m-s ^{∅∅}	o-m-s ^{∅∅}	é-m-s ^{∅∅}
I	a-i-s ^{∅∅}	a-i-s ^{∅∅}	u-m-i-s ^{∅∅}	i-m-i-s ^{∅∅}	o-m-i-s ^{∅∅}	é-m-i-s ^{∅∅}
L	uo-s-e ^{∅∅}	uo-s-e ^{∅∅}	uo-s-e ^{∅∅}	ī-s-e ^{∅∅}	o-s-e ^{∅∅}	é-s-e ^{∅∅}
V/N/A du						
D	ie-m ^{∞∅∅}	a-m ^{∞∅∅}	u-m ^{∞∅∅}	i-m ^{∞∅∅}	o-m ^{∞∅∅}	é-m ^{∞∅∅}
I	ie-m ^{∞∅∅}	a-m ^{∞∅∅}	u-m ^{∞∅∅}	i-m ^{∞∅∅}	o-m ^{∞∅∅}	é-m ^{∞∅∅}

2.1.2 SEGMENTOVÁ STRUKTÚRA

• Prvním, případně jediným segmentem koncovky (počítáno zleva, tedy od kmene) je její vokalická base. Značíme ji obecně V, a chceme-li upřesnit, že je ve stupni krátkém, dlouhém či dvojhláskovém, píšeme po řadě $\check{V}$, $\bar{V}$ a VV .

• Za V mohou následovat – někdy i ve vzájemných kombinacích – konsonantické segmenty $-m-$, $-s-$, vokalický segment $-e-$ a vokalicko-konsonantický segment $-i/j-$ (cf. 2.1.4).

• Tam, kde v jedné pádové kategorii nalézáme u různých formálních schémat shodnou segmentovou struktúru, nalézáme též stejnou prosodickou charakteristiku. Např. všude tam, kde N.PL sestává ze segmentů $\bar{V}-s$, objevuje se prosodická charakteristika $h\emptyset$ (schémata II až V), kdežto v N.PL schémata I a P, jejichž koncovky mají jinou segmentovou struktúru, platí i jiné prosodické rysy. Naopak koncovky různých kategorií, které uvnitř jednotlivých formálních schémat mají segmentovou struktúru shodnou, se vždy liší prosodickými rysy (cf. G.SG a N.PL uvnitř IV a V). Tohoto pozorování využijeme pro následující definici:

2.1.3 SLABÁ IKONICITA flexivních koncovek označuje takový stupeň shody mezi koncovkami, kdy se sice vyskytují rozdíly v jejich vokalické basi, leč platí STRUKTÚRNÍ PARALELISMUS koncovek, sc. shoda ve všech dalších segmentech koncovek i v prosodických charakteristi-

kách. Říkáme, že struktúrně paralelní (a tudíž slabě ikonické) koncovky jsou KVANTITATIVNĚ SOURODÉ, pokud jejich vokalické base jsou ve stejném stupni (V̄, V̄, VV), a KVANTITATIVNĚ NESOURODÉ, pokud se kvantitativní stupně jejich vokalických basí liší.

Struktúrně paralelní a kvantitativně sourodé jsou tvary A.SG všech šesti schémat, a omezíme-li se na krátké, základní, alomorfy, pak i koncovky A.PL. Struktúrně paralelní a kvantitativně sourodé jsou rovněž tvary D.SG schémat I – II a IV – V (kdežto koncovka D.SG ze schématu P s nimi struktúrně paralelní není), či tvary N.PL schémat II – V (nikoliv však P ani I). Ve všech šesti schématech jsou struktúrně paralelní, byť kvantitativně nesourodé koncovky z kategorií D.PL, D.DU a I.DU.¹ Kvantitativně nesourodý struktúrní paralelismus nalézáme i v kategorii G.SG pro schémata II – V (ne však P ani I). To jsou základní příklady slabé ikonicity koncovek jistých morfématických kategorií.

Struktúrní paralelismus lze vidět i uvnitř morfonologických schémat mezi koncovkami různých kategorií. Nejnápadnější je ve všech šesti schématech vztah mezi koncovkami D.DU a I.DU, jež se vždy shodují jak ve fonématické struktúře, tak v prosodických charakteristikách, a liší se jedině prosodématem intonace. Zato mezi koncovkami N.PL a G.SG schémat II – V o paralelismu hovořit nelze, byť si jejich morfonémové segmenty odpovídají, a to pro rozdíl v prosodických charakteristikách.

2.1.4 BLÍŽE KE KONCOVKOVÝM SEGMENTŮM, jež následují za vokalickou basí.

Vysoce specifický je segment *-e-*, jež příznakově tvoří zakončení koncovek L.SG&PL a pouze jich. Koncovku L.SG schématu I lze chápat tak, že v ní lokativní segment *-e-* splynul s vokalickou basí a překryl ji.² S výjimkou L.SG I. schématu vytváří segment *-e-* vždy koncovky dvojslabičné. Ve fonématickém řetězci koncovkového morfu se segment *-e-* může vyskytnout pouze na samém jeho konci. Ve dvojslabičných koncovkách snadno podléhá tronkaci a při kompozitním (= složeném) skloňování vždy odpadá. Jednoslabičná koncovka o segmentu *-e-* má prosodickou charakteristiku $\emptyset b$ (L.SG I), dvojslabičné koncovky mají vždy $\emptyset\emptyset$ (L.SG P a L.PL všech schémat).

Segment *-m-* se vyskytuje v D a I, a to samotný v D&I.DU (a v D.SG P), rozšířený do *-m-s-* v D.PL všech schémat, rozšířený do *-m-i-* v I.SG (II, III) a do *-m-i-s* v I.PL (II-V). Samotná posloupnost *-V-i-s* vyjadřuje I.PL i u těch schémat (I a P), jež v příslušné koncovce segment *-m-* nemají. Platí korespondence D.PL $\check{V}-m-s \leftrightarrow$ I.PL $\check{V}-m-i-s$ (D&I.DU $\check{V}-m$), D.PL $\bar{V}-m-s \leftrightarrow$ I.PL $\bar{V}-m-i-s$ (D&I.DU $\bar{V}-m$). To znamená, že segment *-m-* nekrátí dlouhou vokalickou basí, aby s ní v koncové slabice vytvořil smíšený diftong.

Tím se zásadně liší koncovka od kmene, kde ke krácení před sonantickým uzávěrem povinně dochází, e.g. IND.PRAET $r\acute{e}|m-\acute{e}$ 'podpíral' $\rightarrow$ $re\check{m}|ti < /'r\acute{e}m-\&-ti/$ INF (cf. II/2.4.1 pro kmenotvorbu slovesnou, I/3.2.1 obecně).

¹ Všechny tyto koncovky se shodně vyznačují dlouhou slabikou. Kvantitativní nesourodost je z definice dána tím, že vokalická base je jednou krátká (délku vytváří ve smíšené dvojhláске se sonantem *m*), jednou dlouhá, jednou dvojhlásková.

² Kvůli morfoprosodématické odlišnosti nelze v I. schématu nijak sblížovat koncovky L.SG $-e^{\emptyset b}$ a V.SG $-e^{\emptyset}$. Lokativní koncovku interpretujeme – analogicky ke koncovkám téže kategorie ve schématech IV a V – jako čistou vokalickou basí bez jakýchkoliv dalších segmentů.

Je-li vokalická base krátká, segment *-m-* s ní v koncové slabice smíšený diftong vytváří, cf. *tám* 'tomu', *aukštám* 'vysokému', *vilkáms* 'vlkům', *avìms* 'ovcím', *opšrùms* 'jezevcům'; je-li vokalická base dlouhá, segment *-m-* diftong nevytváří, cf. *ožkóms* 'kozám', *peléms* 'myším'. V každém případě však je koncová slabika se segmentem *-m-* dlouhá.

POZNÁMKA. Že segment *-m-* nekrátí předcházející dlouhou samohlásku vokalické base, svědčí o tom, že vokalická base koncovky mění svou délku sama, sledujíc vlastní funkční záměry, a že koncovkový segment *-m-* nemůžeme chápat jako obdobu kmenotvorného rozšíření: koncovka nevzniká produktivně uvnitř systému jazyka, nýbrž je v systému jazyka již hotová a pevně daná. Segmentace koncovek, s jakou zde pracujeme, představuje intelektuální operaci prováděnou nad systémem, nikoliv v něm, a odhalující jeho vnitřní strukturu.

Mimo D a I se segment *-m-* objevuje pouze v L.SG schématu P.³ Všechny koncovky obsahující segment *-m-* nesou prosodickou charakteristiku $\emptyset\emptyset$.

Segment *-i/j-* o proměnlivé podobě samohláskové a souhláskové nalézáme ve větším počtu morfů. Vyskytuje se v koncovkách I.PL všech schémat, vždy přitom následován segmentem *-s-*. Ve schématech II až V mu v této sématické kategorii předchází segment *-m-*, což spolu s vokalickou basí vytváří podobu *-V-m-i-s*, kdežto ve schématech P a I se úsek *-i-s* napojuje přímo na vokalickou basi, čímž vzniká dvojhásková koncovka *-ais*. Všechny koncovky I.PL mají prosodickou charakteristiku $\emptyset\emptyset$. Navíc segment *-i/j-*, zařazený za segmentem *-m-*, spolu vytváří koncovku I.SG schémat II a III, opět s prosodickou charakteristikou $\emptyset\emptyset$.

Dále nalézáme segment *-i/j-* v koncovkách D.SG schémat I až V, kde vytváří struktúrně paralelní a kvantitativně sourodé dvojháskové koncovky $\check{V}-i$ s jednotnou prosodickou charakteristikou $\text{h}\emptyset$,⁴ a v L.SG schémat II až V, kde vytváří spolu se segmentem *-e-* kvantitativně nesourodé dvojslabičné koncovky *V-j-e* s jednotnou prosodickou charakteristikou $\emptyset\emptyset$.

Ve schématech II až V lze konstatovat korespondenci D.SG *-V-i/j* $\leftrightarrow$ *-V-j-e* L.SG (pro III využíváme historickou koncovku D.SG *-i-i/j*). Na straně D.SG je první vokál vždy krátký a segment *-i/j* s ním vytváří dvojhásku, na straně L.SG se délka prvního vokálu různí. Obě strany, dativní i lokativní, se vyznačují jednotnou prosodickou charakteristikou.

Segment *-s-* obsluhuje tolik sémat, že nemůže nést žádnou specifickou hodnotu. Nalézáme jej v N.SG&PL, A.PL, G.SG i D&I.PL. V kategoriích D&I.PL se přidáním koncového segmentu *-s* vyjadřuje séma PL v opozici k neplurálovým segmentům *V-m* a *V-m-i*. Koncovky N.PL ve schématech II až V jsou struktúrně paralelní a kvantitativně sourodé o struktúře $\check{V}-s$. Koncovky A.PL ve schématech I až V jsou struktúrně paralelní a kvantitativně sourodé o struktúře $\check{V}-s$. Koncovky G.SG ve schématech II až V jsou struktúrně paralelní a kvantitativně sou-

³ Tento ojedinělý výskyt zavádí mezi tvary D.SG a L.SG (*-am* $\leftrightarrow$ *-am-e*) obdobnou korespondenci, jakou nalézáme ve schématech IV, V (*-ai/j* $\leftrightarrow$ *-oj-e*, *-ei/j* $\leftrightarrow$ *-ěj-e*), a II, III (*-ui/j* $\leftrightarrow$ *-uj-e*, *-*ii/j* $\leftrightarrow$ *-ij-e*).

⁴ V tabulce T 2.1 není u schématu III kategorie D.SG vyplněna. To proto, že v moderním spisovném jazyce se potřebné koncovky vypůjčují ze sousedních schémat (cf. 2.2). Ze starých památek však víme, že existovaly vlastní koncovky zapisované *-i*, *-ii*, *-ij*, *-ie*, jež lze všechny interpretovat jako segmentaci *-i-i*, plně analogickou segmentacím ostatních schémat postavených na uzavřené proměně samohlásek (II, IV, V). Protože skupina *-i-i* vede na homogenní diftong, podstupuje různé proměny: krácení (znamená-li zápis *-i* opravdu vždy krátkou samohlásku), dloužení (na které ze zápisů *-ii*, *-ij* můžeme usuzovat celkem spolehlivě), disimilaci (*-ie* je systémovým rozvojem *-ī*).

rodé o struktúře $\bar{V}/VV-s$, přičemž ve stupni VV jsou vokalické base krajních samohlásek, které se mohou dloužit až do dvojhlásky (**II** a **III**), ve stupni $\bar{V}$ zůstávají vokalické base středových samohlásek, které se do dvojhlásky dloužit nemohou (**IV** a **V**). Paralelní a sourodé jsou mezi sebou koncovky N.SG schémat **II** a **III**, nejsou však paralelní (a tudíž ani nemohou být sourodé) s příslušným tvarem schématu **I** (ani **P**).

2.1.5 HRANICE VÝKLADOVÝCH MOŽNOSTÍ I. Právě jsme popsali, kde lze v deklinačních koncovkách vidět jednotlivé segmenty *-e-*, *-m-*, *-i/j-* a *-s-*. Dva případy jsme vědomě vynechali. Vokaliccko-konsonantický segment *-i/j-* lze jistě vidět i ve druhé složce dvojhláskových koncovek V.SG a V&N.PL schématu **I**. Obě koncovky, jež jsou navzájem odlišeny prosodickými charakteristikami, cf. *-ai^h∅* vs. *-ai^{∅∅}*, však postrádají jakoukoliv struktúrní analogii s koncovkami jiných schémat, takže jejich segmentové členění není o co opřít.

Koncovky V.SG schémat **II** a **III** můžeme snadno interpretovat jako holou vokalickou basi, protože jejich dvojhlásky *-au* a *-ie* mohou být (či nutně jsou) morfologicky jednomístné (cf. I/3) a alternují i v jiných morfologických souvislostech, cf. N.SG *-u-s^{∅∅}*, *-i-s^{∅∅}* ↔ N.PL *-ū-s^h∅*, *-ī-s^h∅* ↔ G.SG *-au-s^{∅∅}*, *-ie-s^{∅∅}*, zatímco dvojhlásky *ai* je v litevském jazykovém systému morfologicky dvojmístná. Morfologickou oporu skýtá i srovnání koncovek I.PL, kde analogicky ke struktúře *-V-m-i-s^{∅∅}* (pro $V = u, i, o, ē$) můžeme postavit struktúru *-V-∅-i-s^{∅∅}* (pro $V = a$).

Ocitáme se tak před volbou: buď ponechat dvojhlásku *ai* jako pouhou vokalickou basi v atypické (nesystémové) podobě, nebo ji segmentovat *a-i* u vědomí, že druhý segment postrádá systémovou interpretaci, protože v žádném jiném schématu příslušná sémata neobsluhuje.

2.1.6 PARALELNOST MORFONOLOGICKÝCH SCHÉMAT

Schémat **II** až **V**, jež jsou od sebe navzájem jasně odlišena disjunktními vokalickými basemi, vykazují v jednotlivých paradigmatických kategoriích nápadné shody. Ještě užší paralelismus nalézáme u dvojic **IV** a **V** (vokalická base středových samohlásek) a **II** a **III** (vokalická base krajních samohlásek). Schémata **IV** a **V** jsou dokonale struktúrně paralelní a kvantitativně sourodá (až na N.SG).⁵ Schémata **II** a **III** jsou dokonale struktúrně paralelní a kvantitativně sourodá (až na kvantitativní rozdíly v periferních pádech L.SG&PL).

Schémat **P** a **I** mají značný společný průnik, takže lze pokládat **P** za variantu **I** odlišenou pouze v kategoriích D&L.SG, N.PL a D.PL&DU. Schémata **I** a **II** mají společný průnik v kategoriích D.SG, A&L.PL a N&A.DU.

2.1.7 INDOEVROPSKÉ SOUVISLOSTI. Schémata vybudovaná na basích timbrově jednorodých lze snadno korelovat se samohláskovými kmeny srovnávacího indoevropského jazykozpytu: **II** odpovídá *u*-deklinaci, **III** *i*-deklinaci, **IV** *ā*-deklinaci, **V** *ē*-deklinaci. Schéma **I**, o basi vokalicky různorodé, samozřejmě odpovídá tomu, co se tradičně nazývá *o*-deklinací, čemu bych však raději říkal «*e/o*-deklinace», abych zdůraznil proměnlivost tematického vokálu.

Indoevropskou proměnu *ě/ō* lze krásně předvést třeba na vztahu koncovek N.SG a V.SG, cf. lit. *višk-a-s* ↔ *višk-e*, řec. *λύκ-o-ς* ↔ *λύκ-ε*, lat. *lup-u-s* ↔ *lup-e*.

⁵ Ke krátkému *a*, které se neshoduje s dlouhým *ē* (circumflexovým), existuje poziční varianta *o* (akútové), již se paralelismus alespoň co do kvantity, nikoliv však co do intonace koncovkových slabik vyrovnává, cf. 2.4.2

K indoeuropeistickým (sīc!) konstruktům, jakými jsou *o-* či *ā-*deklinace, budu občas odkazovat, zvláště při srovnávání litevských jevů s jinými indoevropskými jazyky, vzdělaného čtenáře však prosím, aby má tvrzení o strukturálních souvislostech schémat (záhy též paradigmatických typů) litevské deklinace nijak nespojoval s tvrzeními o indoeuropeistických konstruktech. Rozhodně nejsem lhostejný k indoevropským souvislostem (Hoskovec 1998, 1999, 2002), leč nepostuluji žádnou indoevropskou deklinaci, z jaké by dalším vývojem vznikla mimo jiné i deklinace litevská. Na litevský stav důsledně nahlížím jako na samostatnou konstrukci, jež podle své vnitřní logiky zpracovává svůj jazykový materiál. O onom materiálu je dobře známo, že svými historickými souvislostmi leckdy dokáže zavést do překvapivě vzdálené minulosti. Mou indoeuropeistickou ambicí je ukázat, že vnitřní logika, jež zmíněný materiál uspořádává do systému litevského jazyka, reprodukuje, nikoliv uchovává konstrukčně-sémantické principy, jež dokáží odkázat do minulosti přinejmenším srovnatelně vzdálené.

2.1.8 HRANICE VÝKLADOVÝCH MOŽNOSTÍ II. Pro lepší pochopení vnitřních souvislostí našeho výkladu je nyní potřebné zdůraznit rozdíl mezi vokalickou basí deklinační koncovky a vokalickým formantem koncovky konjugační (cf. II/3.1). Společné mají to, že se podle nich dělí soubory koncovek (slovesných i jmenných) do schémat či paradigmatických typů. Na rozdíl od vokalické base je však vokalický formant pevnou a prakticky neměnnou součástí slovesné koncovky, má vlastní prosodický potenciál a sám o sobě působí jako koncovka pro zcela konkrétní sémata, a to ve všech paradigmatických typech stejně. Segmenty, které následují za formantem, sc. exponenty, jsou rovněž plnohodnotné morfy, opět jednoznačně vyjadřující zcela konkrétní sémata, opět pro všechny paradigmatické typy stejně; navíc se exponenty mohou morfologicky uplatnit i samostatně, bez formantu. To o žádném ze segmentů koncovek deklinačních neplatí: deklinační koncovka sice může sestávat jediné z vokalické base, ta ale vyjadřuje nejrůznější sémata, a to jak uvnitř jediného schématu tak mezi různými schématy, a segmenty, které následují za ní, se vyznačují různou mírou sématické specifičnosti a rozhodně nejsou schopné vystupovat morfologicky samostatně.

Právě vyložený rozdíl mezi vokalickým formantem koncovek konjugačních a vokalickou basí koncovek deklinačních je poučným příkladem nuance, jaká se snadno přehlédne, ztotožníme-li na jedné straně deklinační schémata **IV** a **V** našeho výkladu s postulovanými indoevropskými (a doloženými latinskými) *ā-* a *ē-*deklinacemi a na druhé straně konjugační schémata *-o-* a *-ē-* našeho výkladu s postulovanými indoevropskými (a doloženými latinskými) *ā-* a *ē-*konjugacemi.

2.1.9 PROGRAMOVÁ VYHLÍDKA. Zúplněním deklinačních schémat vzniknou základní paradigmatické typy. Druhotnými úpravami základních paradigmatických typů (týkají se vokalické base) vzniknou typy odvozené. Ze schémat **I** – **V** vzniknou (po jistém zjednodušení) základní paradigmatické typy substantivní, od nichž se pak odvozují další (primární deklinace, cap.3). Zúplněním schématu **P** (ale též úpravami typů **II** – **V**) vzniknou základní paradigmatické typy adjektivní (sekundární deklinace, cap.4) a pronominální (terciární deklinace, cap.6), od nichž lze též odvozovat další. Komposicí (adjektivních) koncovek vzniknou paradigmatické typy složené (cap.7).

2.2 Paradigmatický typ: silná ikonicita deklinačních koncovek

Pojmem slabá ikonicita jsme v předchozím oddíle upozornili na jev, kdy morfy obsluhující v různých formálních paradigmatech stejné morfématické kategorie se strukturně (morfonématicky i morfoprosodématicky) shodují, lišící se toliko ve svých vokalických basích. Nyní zavedeme pojem SILNÁ IKONICITA, abychom popsali stav, kdy v různých formálních paradigmatech se též morfém projevuje týž koncovkovým morfem. Onen morf pak svým tvarem charakterizuje sématickou kombinaci ⟨PÁD, ČÍSLO⟩, povětšinou ještě s upřesněním kategorie ROD. Podle principu silné ikonicity jsou dosazeny

- koncovka $\bar{u}$ vyjadřující G.PL společně pro MASC i FEM;
- koncovky $(uo \leftrightarrow u)^{tb}$ | $(ie \leftrightarrow i)^{tb}$ vyjadřující V//N//A.DU specificky podle jmenného rodu (v pořadí MASC|FEM);
- koncovky $ui^{t\emptyset}$ | $ai^{t\emptyset}$ vyjadřující D.SG s upřesněním jmenného rodu (MASC|FEM).
- koncovky u^{tb} | a^{tb} vyjadřující I.SG s upřesněním jmenného rodu (MASC|FEM).

Výsledek předvádí tabulka T 2.2.

T 2.2	P _{masc}	I _{masc}	II _{masc}	III _{masc fem}	IV _{fem}	V _{fem}
V	***	$e^{t\emptyset}$ $a-i^{t\emptyset}$	$au^{\emptyset\emptyset}$	$ie^{\emptyset\emptyset}$	$a^{t\emptyset}$	$e^{t\emptyset}$
N sg	$a-s^{t\emptyset}$	$a-s^{t\emptyset}$	$u-s^{\emptyset\emptyset}$	$i-s^{\emptyset\emptyset}$	$(o \leftrightarrow a)^{\emptyset b}$	$\acute{e}^{\emptyset\emptyset}$
A	$\bar{a}^{t\emptyset}$	$\bar{a}^{t\emptyset}$	$\bar{u}^{t\emptyset}$	$\bar{i}^{t\emptyset}$	$\bar{a}^{t\emptyset}$	$\bar{e}^{t\emptyset}$
G	$o^{t\emptyset}$	$o^{t\emptyset}$	$au-s^{\emptyset\emptyset}$	$ie-s^{\emptyset\emptyset}$	$o-s^{\emptyset\emptyset}$	$\acute{e}-s^{\emptyset\emptyset}$
D	$a-m^{\emptyset\emptyset}$	$u-i^{t\emptyset}$	$u-i^{t\emptyset}$	$\bar{i}-(u-i a-i)^{t\emptyset}$	$a-i^{t\emptyset}$	$e-i^{t\emptyset}$
I	$(uo \leftrightarrow u)^{tb}$	u^{tb}	$u-m-i^{\emptyset\emptyset}$	$i-m-i^{\emptyset\emptyset}$ $\bar{i}-(u a)^{tb}$	$(\bar{a} \leftrightarrow a)^{tb}$	e^{tb}
L	$a-m-e^{\emptyset\emptyset}$	$e^{\emptyset b}$	$u-j-e^{\emptyset\emptyset}$	$\bar{i}-j-e^{\emptyset\emptyset}$	$o-j-e^{\emptyset\emptyset}$	$\acute{e}-j-e^{\emptyset\emptyset}$
V/N pl	$(ie \leftrightarrow i)^{\emptyset b}$	$a-i^{\emptyset\emptyset}$	$\bar{u}-s^{t\emptyset}$	$\bar{i}-s^{t\emptyset}$	$o-s^{t\emptyset}$	$\acute{e}-s^{t\emptyset}$
A	$(uo-s \leftrightarrow u-s)^{tb}$	$u-s^{tb}$	$u-s^{tb}$	$i-s^{tb}$	$(\bar{a}-s \leftrightarrow a-s)^{tb}$	$e-s^{tb}$
G	$\bar{u}^{\emptyset\emptyset}$	$\bar{u}^{\emptyset\emptyset}$	$\bar{u}^{\emptyset\emptyset}$	$\langle \bar{i} \rangle - \bar{u}^{\emptyset\emptyset}$	$\bar{u}^{\emptyset\emptyset}$	$\bar{i}-\bar{u}^{\emptyset\emptyset}$
D	$ie-m-s^{\emptyset\emptyset}$	$a-m-s^{\emptyset\emptyset}$	$u-m-s^{\emptyset\emptyset}$	$i-m-s^{\emptyset\emptyset}$	$o-m-s^{\emptyset\emptyset}$	$\acute{e}-m-s^{\emptyset\emptyset}$
I	$a-i-s^{\emptyset\emptyset}$	$a-i-s^{\emptyset\emptyset}$	$u-m-i-s^{\emptyset\emptyset}$	$i-m-i-s^{\emptyset\emptyset}$	$o-m-i-s^{\emptyset\emptyset}$	$\acute{e}-m-i-s^{\emptyset\emptyset}$
L	$uo-s-e^{\emptyset\emptyset}$	$uo-s-e^{\emptyset\emptyset}$	$uo-s-e^{\emptyset\emptyset}$	$\bar{i}-s-e^{\emptyset\emptyset}$	$o-s-e^{\emptyset\emptyset}$	$\acute{e}-s-e^{\emptyset\emptyset}$
V/N/A du	$(uo \leftrightarrow u)^{tb}$	u^{tb}	u^{tb}	$(\bar{i}-u i)^{tb}$	$(ie \leftrightarrow i)^{tb}$	i^{tb}
D	$ie-m^{-\emptyset\emptyset}$	$a-m^{-\emptyset\emptyset}$	$u-m^{-\emptyset\emptyset}$	$i-m^{-\emptyset\emptyset}$	$o-m^{-\emptyset\emptyset}$	$\acute{e}-m^{-\emptyset\emptyset}$
I	$ie-m^{=\emptyset\emptyset}$	$a-m^{=\emptyset\emptyset}$	$u-m^{=\emptyset\emptyset}$	$i-m^{=\emptyset\emptyset}$	$o-m^{=\emptyset\emptyset}$	$\acute{e}-m^{=\emptyset\emptyset}$

Tabulka T 2.2 vznikla tak, že jsme tabulku paradigmatických schémat T 2.1 doplnili o koncovky silně ikonické. Alternativy uvedené na jediném řádku a oddělené znakem | vyjadřují, že morf nalevo obsluhuje maskulína, morf napravo feminína. Společná prosodická charakteristika obou morfů je přitom vytknuta za závorku, společná palatalizace zase před závorku, cf. $\dot{\underset{.}{i}}(u-i|a-i)^{h\emptyset}$. I silně ikonické koncovky mohou vykazovat kontextové alomorfy o krátkém a dlouhém stupni vokalické base. Kontextová proměnitelnost je vyjádřena dvojstrannou šipkou a shodná prosodická charakteristika je vytknuta za závorku, cf. $(uo\leftrightarrow u)^{hb}$. Alternativy uvedené v téže kategorii na různých řádcích nejsou rodově specifické. Volba mezi nimi může být záležitostí stilistickou (u I.SG typu III), nebo lexikálněsémantickou (u V.SG typu I).

2.2.1 **RODOVÁ CHARAKTERISTIKA.** Podle paradigmatických typů P, I a II se skloňují výlučně maskulína (výjimky neexistují), podle typů IV a V se skloňují feminína (výjimky existují). Typ III, jenž jako jediný není v litevské deklinaci rodově specifický, rozlišuje rod v těch koncovkách, které si «vypůjčuje» z jiných typů, sc. v D.SG a V//N//A.DU. Ony koncovky jsou v tabulce uvedeny dvojmo: nalevo od značky | stojí tvar pro MASC, vypůjčený z typu I (formálně i z II), napravo od | tvar pro FEM, vypůjčený z typu IV. V kategorii I.SG typu III se vedle rodově nespecifické koncovky $-imi^{\emptyset\emptyset}$ používá i rodově specifických koncovek $\dot{\underset{.}{i}}(u|a)^{hb}$ pro MASC|FEM, opět vypůjčených z typů I a IV.

Všimněme si, že všechny koncovkové dvojice uvedené jako rodově specifické alternativy mají navzájem paralelní morfonologickou strukturu a shodné prosodické charakteristiky.

2.2.2 **PALATALIZAČNÍ PRVEK /j̥/,** který jsme zavedli v I/3.3 jako samostatný morfoném, vystupuje v paradigmatických typech III a V před těmi koncovkami, jež na rozdíl od většiny ostatních nezačínají na přední samohlásku. Slouží k udržení palatálnosti kmenové finály. Koncovky ze schémat III a V se totiž vyznačují vokalickou basí z předních samohlásek, jež kmenovou finálu, poslední souhlásku kmene, zcela automaticky palatalizují. Koncovky, jimiž ona schémata byla zúplněna na typy III a V, mají vokalickou basí ze zadních samohlásek, takže kmenovou finálu nepalatalizují. Právě proto se před ně vkládá palatalizační morfoném $-j̥-$. Ten u typu V vystupuje před koncovkou G.PL všech slov. Zato u deklinačního typu III může v G.PL některých slov chybět, a proto je v T 2.2 uváděn v ostrých závorkách $\langle \rangle$.⁶ Před koncovkami ostatních pádů doplněných do typu III (D.SG a V//N//A.DU MASC) vystupuje $-j̥-$ povinně. Stejně tak povinně se klade před koncovky I.SG vypůjčené z typů I ($-u^{hb}$) nebo IV ($-a^{hb}$), jimiž se může nahradit koncovka $-imi^{\emptyset\emptyset}$, příznačná pro schéma III.

2.2.3 **SVÉVOLE VÝKLADU.** Slabou ikonicitu jsme předvedli jako jev, který lze druhotně upozorovat uvnitř morfonologických schémat, jež byla prvotně sestavena podle vokalických basí koncovek. Podstatou slabé ikonicity bylo, že koncovky, jež v různých schématech obsluhují stejnou morfématickou kategorii, vykazují stejnou morfonématickou i morfoprosodematickou strukturu, lišice se právě jen vokalickou basí. Silnou ikonicitu předvádíme jako jev, kdy jedna morfématická kategorie – at' již v rozsahu ⟨PÁD, ČÍSLO⟩, nebo v rozsahu ⟨PÁD, ČÍSLO, ROD⟩ – je ve všech paradigmatických typech příslušného rozsahu obsluhována jediným

⁶ Toto dvojí chování se interpretuje jako následek historického vývoje, při němž došlo k tomu, že se v litevském III. paradigmatickém typu spojily deklinační typy indoevropských kmenů konsonantických ($\Rightarrow$ G.PL $-ū^{\emptyset\emptyset}$) spolu s *i*-kmeny ($\Rightarrow$ G.PL $-j̥-ū^{\emptyset\emptyset}$).

morfem.⁷ I silně ikonická koncovka má vokalicovou basi (většinou má jenom ji), leč k vokalicové hodnotě oné base nepřihlížíme. Lze se ptát, proč jsme koncovky $-ū^{∅∅}$ či $-u^{hb}$ neuvedli již ve schématu **II**, které vychází z *u*-vokalizmu, nebo ve schématech **P** či **I**, které vokalizmy mísí. Rozhodli jsme se tak kvůli symetrii výkladu, aby bylo výrazněji vidět, že kategorii G.PL obsluhuje jediný morf, kategorie V//N//A.DU pak dvojice morfů rodově specifických. V kategoriích D&I.SG typu **III** jde o rodově specifické výpůjčky z typů sousedních.

2.2.4 HOMONYMIE. Máme-li před očima zúplněnou tabulku koncovek základních paradigmatických typů litevské deklinace, vidíme, že uvnitř jednotlivých typů nedochází k homonymiím, tedy k tomu, že by týž morf sloužil různým morfémům. Ani dvojice koncovek jako G.SG a N.PL, popř. I.SG a V.SG v **IV** a **V** nejsou homonymní, protože se liší prosodickými rysy. Z obdobného důvodu nejsou homonymní koncovky A.SG a G.PL v **II**, ani N.SG a A.PL ve **II** a **III**. Jedinou výjimku představuje formální shoda koncovky I.SG s koncovkami V//N//A.DU (tedy zcela okrajových pádů) v typech **P** a **I**.⁸

Od homonymie musíme odlišovat shodu koncovek, jež v různých paradigmatických typech obsluhují tytéž morfémy. Tak se shodují koncovky A.SG v **I** a **IV**, A.PL v **I** a **II**, L.PL v **I** a **II**. Taková shoda není homonymiím, protože dotyčné morfy vyjadřují v různých paradigmatech vždy stejný morfém, naopak souvisí s ikonicitou.

V následující kapitole 3 se seznámíme s odvozeným typem **IV.b**, který má v N.SG koncovku $-i^{∅b}$. Ta je totožná s koncovkou N.PL typu **P** — až na tu okolnost, že v **P** k ní existuje dvojhlaskový alomorf, ve **IV.b** nikoliv. Koncovka $-i^{∅b}$ by mohla založit homonymiím, kdyby se vzory **P** a **IV.b** setkaly jako rodové protějšky uvnitř nějakého paradigmatu adjektivního, leč princip rodového spárování deklinačních typů adjektiv a prónomin je nastaven tak, že ony koncovky se ve formálním paradigmatu téže lexikální jednotky nikdy neseťkají (cf. capita 4 et 6).

2.3 Přízvuk ve formálním paradigmatu

Formální paradigma jsme pro tento výklad zavedli jako individuální konstrukt, vázaný na konkrétní lexikální jednotku. Individuální povaha formálního paradigmatu má zásadní význam pro výklad slovního přízvuku. Poloha přízvuku ve slově nezávisí na jeho paradigmatickém typu:⁹ vykládáme ji jako výsledek interakce prosodické charakteristiky lexikálního kmene

⁷ Zda do rozsahu paradigmatického typu zařadíme vedle povinných kategorií pádu a čísla též kategorii rodu, je vnitřní rozhodnutí toho, kdo jazyk popisuje. My jsme se v této práci rozhodli pro minimální rozsah ⟨PÁD, ČÍSLO⟩, což nám umožňuje pracovat s tabulkami toliko dvourozměrnými. Jsme však připraveni v případě potřeby vyjádřit třetí rozměr ROD, čítající toliko dvě sémata, zdvojením oněch dvourozměrných tabulek. To ostatně budeme potřebovat pro adjektiva, participia i pro periferii deklinačního systému (prónomina, numerálie). Jistě si lze též představit paralelní tabulky paradigmatických typů rodově specifikovaných: vedle sloupce I_{masc} by stál sloupec I_{fem} (prázdný, neboť do takové kategorie žádné jméno nespadá), vedle IV_{fem} by stál sloupec IV_{masc} (identicky vyplněný), vedle III_{masc} pak III_{fem} (odlišně vyplněný jen v D.SG, v druhotvaru pro I.SG a ve V//N//A.DU).

⁸ Tato homonymní dvojice zároveň představuje důležitou stopu indoevropské hloubky, cf. Hoskovec (1998: 9.3.2).

⁹ Tak by se dala popsat poloha přízvuku třeba v ruštině.

s prosodickou charakteristikou jednotlivých koncovek. Umístění přízvuku ve jmenném tvaru vychází ze souběhu dvou aktivit: z podnětu kmene, na který reaguje koncovka, a z podnětu koncovky, na který reaguje kmen. V obou složkách mohou nastat dva případy. Jejich propojením dostaneme celkem čtyři prosodické charakteristiky jmenného kmene (tzv. přízvukové třídy) a zároveň i čtyři prosodické charakteristiky koncovek. Obojí charakteristiku je třeba znát. Prosodickou charakteristiku koncovky vždy uvádíme jako její nedílnou součást. Prosodickou charakteristiku jmenného kmene je nutné se naučit jako nedílnou součást lexikální jednotky. Bez této dvojí znalosti kmene (sc. bez znalosti jeho morfonématické podoby a prosodické charakteristiky) nelze litevské jméno skloňovat. U morfologicky složitějších slov se jejich prosodická kmenová charakteristika dá do značné míry předvídat z kmenotvorné přípony, někdy též předpony.

2.3.1 Slovní tvar vznikne konkatenací morfu kmenového a morfu koncovkového. Pro další výklad postulujeme, že na počátku tohoto procesu spočívá slovní přízvuk na kmeni. Do prosodických vztahů ve slově vstupuje kmen tím, že přízvuk, který nese, buď koncovce

- (1) nenabízí, nebo
- (2) nabízí.

Hovoříme pak o NEPOHYBLIVOSTI (1) nebo o POHYBLIVOSTI (2) kmenového PŘÍZVUKU.

Na pohyblivost kmenového přízvuku odpoví koncovka tím, že nabízený přízvuk buď

- (∅) přijme, nebo
- (h) nepřijme.

2.3.2 Koncovka vstupuje do prosodických vztahů ve slově tím, že přízvuk z kmene na sebe

- (∅) nepřenáší, nebo
- (b) přenáší.

Hovoříme pak o NEPŘETAHOVÁNÍ (∅) nebo o PŘETAHOVÁNÍ (b) PŘÍZVUKU z kmene na koncovku. K přetahování dochází bez ohledu na skutečnost, zda kmen sám svůj přízvuk koncovce nabízí či nenabízí.

Schopnost přetahovat přízvuk je trvalou vlastností koncovky. Zda koncovka, která tuto schopnost má, přízvuk skutečně přetáhne, záleží na tom, jestli kmen přetahování přízvuku

- (A) odolá, nebo
- (B) neodolá.

K přetažení přízvuku z kmene na koncovku může dojít pouze tehdy, když přízvuk spočívá na poslední slabice kmene. To je však podmínka nutná, nikoliv postačující. Z kmenové slabiky, která s koncovkou bezprostředně nesousedí, přízvuk přetáhnout nelze.

2.3.3 Vzájemným propojením akčních a reakčních schopností kmene vzniknou tyto čtyři KMENOVÉ PROSODICKÉ CHARAKTERISTIKY:

- 1A kmen svůj přízvuk koncovce NENABÍZÍ a případnému přetahování ze strany koncovky ODOLÁVÁ. Jde o přízvukový typ 1 tradičních gramatik;
- 1B kmen svůj přízvuk koncovce NENABÍZÍ, ale případnému přetahování ze strany koncovky NEODOLÁVÁ. Jde o přízvukový typ 2 tradičních gramatik;
- 2A kmen svůj přízvuk koncovce NABÍZÍ, ale případnému přetahování ze strany koncovky ODOLÁVÁ. Jde o přízvukový typ 3 tradičních gramatik;
- 2B kmen svůj přízvuk koncovce NABÍZÍ a zároveň případnému přetahování ze strany koncovky NEODOLÁVÁ. Jde o přízvukový typ 4 tradičních gramatik.

2.3.4 Vzájemným propojením akčních a reakčních schopností koncovky vzniknou tyto čtyři KONCOVKOVÉ PROSODICKÉ CHARAKTERISTIKY:

- ‡ ∅ koncovka od kmene nabízený přízvuk NEPŘIJÍMÁ a sama jej z něho NEPŘETAHUJE;
- ‡ b koncovka od kmene nabízený přízvuk NEPŘIJÍMÁ, ale sama jej z něho PŘETAHUJE;
- ∅ ∅ koncovka od kmene nabízený přízvuk PŘIJÍMÁ, ale sama jej z něho NEPŘETAHUJE;
- ∅ b koncovka od kmene nabízený přízvuk PŘIJÍMÁ a sama jej z něho PŘETAHUJE.

2.3.5 Propojíme-li obě charakteristiky, kmenovou a koncovkovou, můžeme říci, že při skloňování slova s kmenem o charakteristice

- 1A se přízvuk nikdy nedostane na koncovku;
- 1B se přízvuk dostane pouze na koncovku, která kmenový přízvuk přetahuje, sc. na koncovku s příznaky ‡ b nebo ∅ b (pozitivně vymezeno: na každou koncovku, která nese příznak b);
- 2A se přízvuk dostane pouze na koncovku, která nabízený přízvuk přijímá, sc. na koncovku s příznaky ∅ ∅ nebo ∅ b (negativně vymezeno: na každou koncovku, která nenese příznak ‡);
- 2B se přízvuk dostane na každou koncovku, která přízvuk přijímá nebo přetahuje, tedy na každou s výjimkou ‡ ∅.

2.3.6 Z druhé strany můžeme říci, že při skloňování koncovka o charakteristice

- ‡ ∅ nikdy nenese přízvuk;¹⁰
- ‡ b nese přízvuk ve slovech typu 1B a 2B (pozitivně vymezených rysem B);
- ∅ ∅ nese přízvuk ve slovech typu 2A a 2B (pozitivně vymezených rysem 2);
- ∅ b nese přízvuk ve slovech typu 2A, 2B a 1B (negativně vymezených kombinací 1A).

2.3.7 Má-li přízvuk spočinout na koncovce, pak spadá vždy na její poslední slabiku, cf. D.PL *sū|n-ùms* & I.PL *sū|n-u|mìs* 'syn' (svislíce | označuje hranici slabiky, spojovník - rozhraní kmene a koncovky). Má-li přízvuk spočinout na kmeni, může jej obecně nést kterákoliv kmenová slabika, leč pro jedno slovo vždy stejná, cf. N.PL *de|vý|n-ìos dùk|te|r-ys* et A.PL *de|vý|n-ìas dùk|te|r-is* vs. G.PL *de|vy|n-ìũ duk|te|r-ũ* 'devět dcer' (kmen slova 'dcera' nosí přízvuk na své první slabice, kmen slova 'devět' na své poslední; oba kmeny přitom nabízejí přízvuk koncovce a mají shodně charakteristiku 2A).

2.3.8 Podívejme se teď na několik příkladů konkatence kmenového a koncovkového morfu, jako by šlo o «výpočet» polohy přízvuku ve slově. Tabulka T 2.3/1, otištěná na následující straně předvádí tři slova, jež lze jistě chápat i jako syntagma: *tàs* 'ten', *jáunas* 'mladý', *výras* 'muž'. Lexikální jednotka *tàs* patří k výjimečnému typu AO (absolutní oxytona), takže přízvuk padne vždy na koncovku (ostatně kmen je neslabičný).¹¹ Kmen slova *jáunas* je typu 1A, takže přízvuk se na koncovku nikdy nedostane. Soustřed'me se proto na slovo *jáunas*.

- /'jáun_{2A}-&-i^{∅b}/ > /jáu'ni/ ≡ {jauni} (N.PL), /'jáun_{2A}-&-íems^{∅∅}/ > /jáu'níems/ ≡ {jauniéms} (D.PL). Kmen v důsledku prvního rysu své charakteristiky (2) nabízí přízvuk kon-

¹⁰ Výjimkou jsou «absolutní oxytona», sedm zájmen, která popíšeme v oddíle 6.1.

¹¹ Soustavně tento prosodický typ vyložíme v oddíle 6.1 kapitoly o zájmenech a číslovkách.

covce a ta jej v důsledku prvního rysu své charakteristiky ($\emptyset$) přijme. Přízvuk se tak dostane na koncovku a s druhými rysy charakteristik vůbec nemusíme pracovat.

• //jáun_{2A}-&-as^h $\emptyset$ / > //jáunas/ $\equiv$ {jáunas} (N.SG), //jáun_{2A}-&-u^h $\emptyset$ / > //jáunu/ $\equiv$ {jáunu} (I.SG).¹² Kmen v důsledku prvního rysu své charakteristiky (2) nabízí přízvuk koncovce, ale ta jej v důsledku prvního rysu své charakteristiky (h) odmítá. Nyní přicházejí do hry druhé rysy charakteristik. Koncovka N.SG v důsledku rysu $\emptyset$ se ani nepokusí přízvuk z kmene sama získat, zato koncovka I.SG v důsledku rysu b ano, leč kmen, máje za druhou charakteristiku rys A, si přízvuk vzít nedá. Výsledně tedy přízvuk v obou případech zůstává na kmeni.

T 2.3/1	P	I	I ^{α++} (AO)	I ^α (2A)	I (1A)
V	***	-e ^h $\emptyset$	***	jáun-as ^h $\emptyset$	výr-e ^h $\emptyset$
N sg	-as ^h $\emptyset$	-as ^h $\emptyset$	t-às ^h $\emptyset$	jáun-as ^h $\emptyset$	výr-as ^h $\emptyset$
A	-a ^h $\emptyset$	-a ^h $\emptyset$	t-ã ^h $\emptyset$	jáun-a ^h $\emptyset$	výr-a ^h $\emptyset$
G	-o ^h $\emptyset$	-o ^h $\emptyset$	t-õ ^h $\emptyset$	jáun-o ^h $\emptyset$	výr-o ^h $\emptyset$
D	-am ^{∅∅}	-ui ^h $\emptyset$	t-ám ^{∅∅}	jaun-ám ^{∅∅}	výr-ui ^h $\emptyset$
I	-(uo↔u) ^h $\emptyset$	-u ^h $\emptyset$	t-uõ ^h $\emptyset$	jáun-u ^h $\emptyset$	výr-u ^h $\emptyset$
L	-ame ^{∅∅}	-e ^{∅b}	t-amè ^{∅∅}	jaun-amè ^{∅∅}	výr-e ^{∅b}
N pl	-(ie↔i) ^{∅b}	-ai ^{∅∅}	t-iè ^{∅b}	jaun-i ^{∅b}	výr-ai ^{∅∅}
A	-(uos↔us) ^h $\emptyset$	-us ^h $\emptyset$	t-uõs ^h $\emptyset$	jáun-us ^h $\emptyset$	výr-us ^h $\emptyset$
G	-u ^{∅∅}	-u ^{∅∅}	t-ũ ^{∅∅}	jaun-ũ ^{∅∅}	výr-u ^{∅∅}
D	-iems ^{∅∅}	-ams ^{∅∅}	t-íems ^{∅∅}	jaun-íems ^{∅∅}	výr-ams ^{∅∅}
I	-ais ^{∅∅}	-ais ^{∅∅}	t-aĩs ^{∅∅}	jaun-aĩs ^{∅∅}	výr-ais ^{∅∅}
L	-uose ^{∅∅}	-uose ^{∅∅}	t-uosè ^{∅∅}	jaun-uosè ^{∅∅}	výr-uose ^{∅∅}
N/A du	-(uo↔u) ^h $\emptyset$	-u ^h $\emptyset$	t-uõ ^h $\emptyset$	jáun-u ^h $\emptyset$	výr-u ^h $\emptyset$
D	-iem ^{-∅∅}	-am ^{-∅∅}	t-íem ^{-∅∅}	jaun-íem ^{-∅∅}	výr-am ^{-∅∅}
I	-iem ^{=∅∅}	-am ^{=∅∅}	t-iêm ^{=∅∅}	jaun-iêm ^{=∅∅}	výr-am ^{=∅∅}

POZNÁMKY

• Na rozdíl od předchozích tabulek jsou koncovky zapisovány ortograficky, nikoliv morfonologicky. Proto je A.SG -a^h $\emptyset$, G.PL -u^{∅∅} (místo -ã^h $\emptyset$, -ũ^{∅∅}).

¹² Znovu připomínám, že v důsledně vedeném /fonématickém/ i [fonetickém] zápise se zvláště vyznačuje poloha přízvuku (´) a zvláště podoba intonace (˘, ˙), kdežto v zápise {grafémickém} se případná intonace značí jediné v přízvukované slabice, a to dvojjedinou značkou (˘, ˙ vs. ˘). A aby se povaha věci ještě více zastřela, označuje znaménko gravis též akút u smíšených dvojhlásek začínajících krajní samohláskou, sc. {iR, ùR} vs. {éR, áR}, cf. I/3.2.4.

- Vokatív je výslovně uveden pouze v SG. V kategoriích PL i DU by se od nominativu lišil jen vypuštěním lexikální jednotky *tàs*, jež se v tomto pádě nedá použít, cf. *jaunì výrai!* ‘mladí mužové!’, *jáunu výru!* ‘(hej, vy) dvojice mladých mužů!’ (teoretický, leč plně systémový konstrukt).
- Intonační rozlišení D.DU a I.DU se zřetelně projeví pouze tehdy, když přízvuk padne na koncovku, zde tedy u slov *tàs* a *jáunas*, nikoliv u *výras*.

2.3.9 V tabulce T 2.3/2 předvádíme další příklady. I tentokrát lze příkladová slova chápat jako syntagma, vyčerpaného čtenáře snad osvěží, že jejich sémantika není «učebnicová».

PŘEKLAD *sūnūs* ‘syn’, *vagis* ‘zloděj’, *dukrà* ‘dcera’, *paleistùvè* ‘poběhlce’

T 2.3/2	II (2A)	III (2B)	IV (1B)	V (1B)
V	sūn-aũ ^{∅∅}	vag-iē ^{∅∅}	dùkr-a ^{h∅}	paleistùv-e ^{h∅}
N sg	sūn-ùs ^{∅∅}	vag-is ^{∅∅}	dukr-à ^{∅b}	paleistùv-è ^{∅∅}
A	sūn-u ^{h∅}	vāg-i ^{h∅}	dùkr-a ^{h∅}	paleistùv-e ^{h∅}
G	sūn-aūs ^{∅∅}	vag-iēs ^{∅∅}	dùkr-os ^{∅∅}	paleistùv-ēs ^{∅∅}
D	sūn-ui ^{h∅}	vāg-i-ui ^{h∅}	dùkr-ai ^{h∅}	paleistùv-ei ^{h∅}
I	sūn-umi ^{∅∅}	vag-imì ^{∅∅}	dukr-à ^{hb}	paleistuv-è ^{hb}
L	sūn-ujè ^{∅∅}	vag-yjè ^{∅∅}	dùkr-oje ^{∅∅}	paleistùv-èje ^{∅∅}
V/N pl	sūn-ūs ^{h∅}	vāg-ys ^{h∅}	dùkr-os ^{h∅}	paleistùv-ēs ^{h∅}
A	sūn-us ^{hb}	vag-is ^{hb}	dukr-às ^{hb}	paleistuv-ès ^{hb}
G	sūn-ũ ^{∅∅}	vag-i-ũ ^{∅∅}	dùkr-u ^{∅∅}	paleistùv-i-u ^{∅∅}
D	sūn-ùms ^{∅∅}	vag-ìms ^{∅∅}	dùkr-oms ^{∅∅}	paleistùv-èms ^{∅∅}
I	sūn-umìs ^{∅∅}	vag-imìs ^{∅∅}	dùkr-omis ^{∅∅}	paleistùv-èmis ^{∅∅}
L	sūn-uosè ^{∅∅}	vag-ysè ^{∅∅}	dùkr-ose ^{∅∅}	paleistùv-èse ^{∅∅}
V/N/A du	sūn-u ^{hb}	vag-i-ù ^{hb}	dukr-ì ^{hb}	paleistuv-ì ^{hb}
D	sūn-ùm ^{∅∅}	vag-im ^{∅∅}	dùkr-om ^{∅∅}	paleistùv-èm ^{∅∅}
I	sūn-um̃ ^{∅∅}	vag-iṃ ^{∅∅}	dùkr-om ^{∅∅}	paleistùv-èm ^{∅∅}

POZNÁMKY

- Grafika použitá v tabulce T 2.3/2 je smíšená: vlastní koncovky zapisujeme ortograficky, palatalizační element, který jim případně předchází, však zapisujeme morfonologicky a vyčleňujeme je jako samostatný segment. Uvádíme proto v typech III a V koncovku G.PL ve tvaru *-i-ũ^{∅∅}* místo morfonologického */-i-ũ^{∅∅}/* i místo ortografického *{-iu}*. Ortografickým principem chceme usnadnit čtení: kdo umí litevsky, ten se nejspíše orientuje podle ortogra-

fické podoby; morfonologickým principem připomínáme roli, již v našem výkladu hraje – a ještě bude hrát – segment palatalizačního prvku.

- Paradigmatické typy II a III jsou dokonale paralelní. Koncovky téže kategorie nesou vždy stejné prosodické charakteristiky. Příkladová slova se shodují v rysu 2. K rozdílu v poloze přízvuku dojde mezi nimi jenom tam, kde koncovky mají ve druhé složce své charakteristiky rys b : kmen 2A si přízvuk vzít nedá, kmen 2B ano, cf. A.PL, V//N//A.DU.
- Paradigmatické typy IV a V jsou téměř dokonale paralelní. Příkladová slova mají totožnou charakteristiku. K rozdílu v poloze přízvuku mezi IV a V dojde jen v N.SG, kde je struktúrní paralelismus koncovek narušen.
- Rozdíl mezi kmenovými charakteristikami 2 a 1 vykazuje tabulka ve všech svých řádcích, jejichž koncovky nesou rysy $\emptyset\emptyset$.

Při výpočtu polohy přízvuku si předvedeme zvláštnosti kmenových charakteristik 1B a 2B.

- $/'dukr_{1B}\text{-}\&\text{-}a^{\emptyset b}/ > /duk'ra/ \equiv \{dukrà\}$ (N.SG), $/'dukr_{1B}\text{-}\&\text{-}óms^{\emptyset\emptyset}/ > /'dukróms/ \equiv \{dùkroms\}$ (D.PL). Kmen v důsledku prvního rysu své charakteristiky (1) přízvuk koncovce nenabízí. První koncovkový rys se tudíž neuplatní (není na co reagovat). Je-li druhý koncovkový rys b , koncovka se snaží přízvuk z kmene přetáhnout, a protože kmen má rys B, podaří se jí to (N.SG). Je-li však druhý koncovkový rys $\emptyset$, koncovka si přízvuk nepřitáhne, a ten zůstane na kmeni (D.PL).
- $/'våg_{2B}\text{-}\&\text{-}i^{\emptyset}/ > /'vāgī/ \equiv \{vāgi\}$ (A.SG), $/'våg_{2B}\text{-}\&\text{-}is^{\emptyset b}/ > /'vāgis/ \equiv \{vāgis\}$ (A.PL). Kmen v důsledku prvního rysu své charakteristiky (2) nabízí přízvuk koncovce, ale ta jej v důsledku svého prvního rysu $\emptyset$ odmítá. Přízvuk tedy po prvním kroku zůstává na kmeni. Nyní přicházejí do hry druhé rysy. Koncovka A.SG se v důsledku rysu $\emptyset$ ani nepokusí přízvuk z kmene sama získat, a ten na kmeni zůstane definitivně. Zato koncovka A.PL se v důsledku rysu b snaží přízvuk z kmene aktivně přetáhnout (to se nevyklučuje s tím, že když jí kmen sám přízvuk nabízel, odmítla jej), a protože kmen má rys B, přetažení přízvuku se podaří.

2.4 *Dodatečné poznámky o prosodii a síle výkladového aparátu*

V morfonologickém aparátu vybudovaném pro potřeby této práce rozlišujeme tři prosodické kvality, jež stojí na protikladu slabik. Jsou to délka, přízvuk a intonace. Postulujeme, že jsou na sobě nezávislé. Krátká i dlouhá slabika může být přízvučná stejně jako nepřízvučná; intonační rozdíly se sice týkají jen slabik dlouhých, tam se však uplatňují bez ohledu na aktuální polohu přízvuku: krátká je intonačně indistinktní $/\cup/$, dlouhá má povinně jeden z příznaků akút $/\acute{/$ vs. cirkumflex $/\grave{/$. Máme tedy jeden přízvuk coby pozitivní příznak, jenž může spočinout na jakékoliv slabice ve slově a na jedné spočinout musí (opozice privatívni), a dvě intonace coby pozitivní příznaky, z nichž jedna musí spočinout na každé dlouhé slabice (opozice ekvipolentní).

Náš aparát nás nutí, abychom každou dlouhou slabiku intonačně specifikovali. V takovém zadání se projevuje síla výkladového systému. Takové zadání je ale nad síly vykladače, a to nejen konkrétního autora této konkrétní práce. Intonační rozdíly jsou na hranici empirické postžitelnosti. Již tradiční pohled, vážící intonaci na přízvuk, naznačuje, že mimo přízvuk byly intonační rozdíly percepčně neuchopitelné. Přitom požadavky spisovného (a ortoepického) standardu daleko přesahují empirii soudobého úsu.

Spisovný jazyk tedy předepisuje intonační rozlišování *kláuse* 'ptal se' vs. *klaüse* 'poslouchal', *míršta* 'umírá' vs. *miřšta* 'zapomíná', *klóste* 'skládal (do záhybů)' vs. *klōste* 'záhyb', *týré* 'zkoumal' vs. *týře* 'kaše'. Avšak zatímco intonační rozdíly nad slabikami s dvojhláskou zůstávají alespoň v pečlivé spisovné výslovnosti kultivovaných mluvěch zachovávány, intonační rozdíly ve slabikách s jedinou dlouhou samohláskou působí i uvnitř takovéto skupiny mluvěch spíš jako teoretický konstrukt než jako empirická danost.

Za tohoto stavu můžeme intonační charakteristiky doplňovat jen «z čistého rozumu», opírajíce se o konsistenci vlastního výkladu. V části 2.4.1 předvedeme, proč je užitečné uvažovat o intonaci slabiky (v daném případě kmenové) i mimo přízvuk, v části 2.4.2 předvedeme, jaké intonace lze přiřadit koncovkám na základě porovnání všech dílčích deklinačních soustav (a kolik koncovek i tak zůstane intonačně nestanoveno). Budeme přitom usilovat o korelaci prosodických charakteristik kmenů a koncovek s intonačními prosodématy jejich morfů. V části 2.4.3 pak objasníme postavení prosodických charakteristik v celku našeho morfonologického výkladového aparátu.

2.4.1 PŘETAHOVÁNÍ PŘÍZVUKU. Prosodické rysy A vs. B postihují rozdílnou reakci kmene na jistou iniciativu koncovky, již označujeme rysem *b*. Již víme, že jde o snahu koncovky přetáhnout na sebe přízvuk z kmene. Víme rovněž, že k přetažení na koncovku s rysem *b* dojde pouze z kmene s rysem B. Podívejme se nyní blíže, jaké kmeny jsou B a jaké koncovky jsou *b*. Všechny koncovky s rysem *b* jsou jednoslabičné, všechny kmeny s rysem B mají přízvuk na své poslední slabice — a ta je neakúťová, tedy buď krátká, nebo dlouhá intonovaná cirkumflexově. Rys A mají ty lexikální kmeny, jež nosí přízvuk na jiné než poslední slabice, nebo mají-li přízvuk na poslední, je tato dlouhá a intonovaná akúťově. Protože mnoho lexikálních kmenů je jednoslabičných, intonační průběh v poslední (neboť jediné) slabice je důležitý. Pouze jím vysvětlíme rozdíl v poloze přízvuku I.SG MASC /'jáun_{2A}-&-u^h^b/ > /'jaunu/ vs. /'naũj_{2B}-&-u^h^b/ > /nau'ju/. Nyní sledujme logiku vlastního výkladu. V referenčních tvarech N.SG MASC *jáunas* < /'jáun_{2A}-&-as^h[∅]/, *naũjas* < /'naũj_{2B}-&-as^h[∅]/ je přízvuk na kmeni a tradiční výklad zdůrazňuje intonační rozdíl. Pokud však vykládáme, že ve tvaru *jáunu* zůstává přízvuk na kmeni proto, že kmenová slabika je akúťová, kdežto ve tvaru *naũju* se přízvuk z kmene přesouvá proto, že kmenová slabika je cirkumflexová, je jistě rozumné tvrdit, že první slabika tvaru *naũju* zůstává cirkumflexová, sc. /naũ'ju/, i když přízvuk ztratila (vždyť jej ztratila právě proto, že je cirkumflexová), stejně jako zůstává akúťovou první slabika tvaru *jáunu*, sc. /'jáunu/, jež přízvuk neztratila (vždyť si jej udržela právě proto, že je akúťová).

2.4.2 INTONAČNÍ PRŮBĚH KONCOVEK. Je-li každá dlouhá slabika buď akúťová, nebo cirkumflexová, je jistě na místě ptát se, jakou intonaci má ta která koncovka. U některých koncovek (u těch, které alespoň někdy přízvuk přijímají) můžeme dát odpověď přímo, opírajíce se o tradiční značení. U jiných koncovek se musíme opírat o analogie systémového výkladu. Koncovky probíráme podle počtu a délky jejich slabik. Souhrnný přehled dává tabulka T 2.4.

- **DOUSLABIČNÉ KONCOVKY** mají poslední slabiku vždy krátkou, tedy intonačně indifferentní. Předposlední slabika může být krátká (cf. *_u|mis*) i dlouhá (cf. *_uo|se*). Tradiční značení nás nepoučí: všechny dvojslabičné koncovky sice mohou nést přízvuk, ale ten nesou vždy na své poslední, krátké slabice. Tato poslední slabika může zaniknout (trunkace), a nesla-li přízvuk, ten se přesouvá o slabiku dopředu, tedy na místo, které nás zajímá. Nicméně slabika nyní (po trunkaci) poslední je jiná než slabika předtím (před trunkací) předposlední:

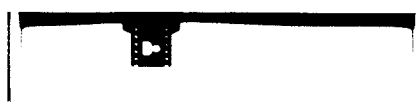

má jiné hranice, jiné fonémové složení, cf. /|_uo|se+/ > /|_uos+/, kde | značí vnitřní hranici slabiky ve slově, + značí koncovou hranici slabiky ve slově, _ zastupuje nevyjádřený iniciální svah slabiky. Zvláště pak platí, že nová ultima je vždy dlouhá, a to i tehdy, když původní penultima byla krátká, cf. /|_ŭ|mīs+/ > /|_ŭm(s)+/, kde slabika /|_ŭ|/, postavená na krátké samohlásce /ŭ/, je krátká, kdežto slabika /|_ŭm(s)+/ je dlouhá se smíšenou dvojhláskou /ŭm/; podobně krátké /ŭ/ v penultimě /|_ŭ|je+/ dá tronkací dlouhou slabiku /|_ui+/, postavenou na dvojhlásce /ui/, již foneticky zapisujeme [ui] a grafématicky {uj}, cf. I/3.4.8. Proměněné penultimy, nyní ultimy, jsou všechny intonovány cirkumflexově. O intonaci původních penultim to sice přímo nevypovídá, ale žádnou jinou stopu v soudobém systému nemáme. V tabulce T 2.4 intonační průběh dvouslabičných koncovek nevyznačuji. Všechny takové koncovky mají prosodickou charakteristiku ∅∅ (tu však mají i koncovky jiné).

T 2.4	P	I	II	III	IV	V
V	***	e ʔ∅ ai ^{2/} ʔ∅	au [~] ∅∅	ie [~] ∅∅	a ʔ∅	e ʔ∅
N sg	as ʔ∅	as ʔ∅	us ∅∅	is ∅∅	(o [~] ↔a) ∅ ^b	é [~] ∅∅
A	ā [~] ʔ∅	ā [~] ʔ∅	ū [~] / [~] ʔ∅	ī [~] ʔ∅	ā [~] ʔ∅	ē [~] / [~] ʔ∅
G	o [~] ʔ∅	o [~] ʔ∅	aus [~] ∅∅	ies [~] ∅∅	os [~] ∅∅	és [~] ∅∅
D	am [~] ∅∅	ui [~] / [~] ʔ∅	ui [~] / [~] ʔ∅	ī [~] -(ui ai) [~] / [~] ʔ∅	ai [~] ʔ∅	ei [~] / [~] ʔ∅
I	(uo [~] ↔u) ʔ ^b	u ʔ ^b	umi ∅∅	imi ∅∅ ī [~] -(u a) ʔ ^b	(ā [~] ↔a) ʔ ^b	e ʔ ^b
L	ame ∅∅	e ∅ ^b	uje ∅∅	īje ∅∅	oje ∅∅	ėje ∅∅
V/N pl	(ie [~] ↔i) ∅ ^b	ai [~] ∅∅	ūs [~] / [~] ʔ∅	īs [~] / [~] ʔ∅	os [~] ʔ∅	és [~] / [~] ʔ∅
A	(uos [~] ↔us) ʔ ^b	us ʔ ^b	us ʔ ^b	is ʔ ^b	(ās [~] ↔as) ʔ ^b	es ʔ ^b
G	ū [~] ∅∅	ū [~] ∅∅	ū [~] ∅∅	⟨ī⟩-ū [~] ∅∅	ū [~] ∅∅	ī-ū [~] ∅∅
D	iems [~] ∅∅	ams [~] ∅∅	ums [~] ∅∅	ims [~] ∅∅	oms [~] ∅∅	éms [~] ∅∅
I	ais [~] ∅∅	ais [~] ∅∅	umis ∅∅	imis ∅∅	omis ∅∅	émis ∅∅
L	uose ∅∅	uose ∅∅	uose ∅∅	īse ∅∅	ose ∅∅	ése ∅∅
V/N/A du	(uo [~] ↔u) ʔ ^b	u ʔ ^b	u ʔ ^b	(ī-u i) ʔ ^b	(ie [~] ↔i) ʔ ^b	i ʔ ^b
D	iem [~] ∅∅	am [~] ∅∅	um [~] ∅∅	im [~] ∅∅	om [~] ∅∅	ém [~] ∅∅
I	iem [~] ∅∅	am [~] ∅∅	um [~] ∅∅	im [~] ∅∅	om [~] ∅∅	ém [~] ∅∅

- ALTERNUJÍCÍ KONCOVKY jsou vždy jednoslabičné. Krátká podoba je intonačně indiferentní. Dlouhá je na konci slova cirkumflexová, uvnitř slova akúťová, cf. N.PL.MASC *tiě* vs. *tieji*, *jiě* vs. *jieji* (pro P). Z těchto dvou možností vybíráme za «vlastní» intonaci akúťovou,

omezíme na vrstvu o základním, sylabickém rozpětí, pouze s malými přesahy do rozpětí fonotaktického. Podle způsobnosti k významovému rozlišení zavádíme v sylabickém rozpětí fonémata a prosodémata. Inventář fonémat jsme pro popis morfů upravili na inventář morfonomát, a to jednak změnou postavení palatální korelace u souhlásek, jednak přeuspořádáním samohlásek a dvojhlásek podle morfologických alternací, cf. I/3.3–4. Inventář prosodémat jsme v první knize dále neupravovali.

Připomeňme, že zavádíme tři kategorie prosodémat,

- DĚLKU: slabika je dlouhá nebo krátká, $| - | :: | \cup |$;
- PŘÍZVUK: slabika (dlouhá i krátká, což souhrnně značíme $\cup$) nese nebo nese příznak přízvuku ($'$), tedy $| \cup | :: | \cup |$; a
- INTONACI: slabika (pouze dlouhá!) je akútová či cirkumflexová, $| \acute{ } | :: | \grave{ } |$.

Opozici délkovou i intonační zde pojmáme jako ekvipolentní, opozici přízvukovou jako privatívni. Způsob zápisu uvedených prosodémat jsme vyložili v I/3.2.4.

Delimitace mezi třídami fonémat a prosodémat závisí v jisté míře na rozhodnutí toho, kdo systém litevského jazyka popisuje. Systémové postavení délkové opozice je v popisech litevského jazyka oslabeno tím, že významotvorné rozdíly, jež se ve slabičném rozpětí projevují prosodématy délkou a krátkostí, spíše popíšeme v hláskovém rozpětí protikladem fonemtických nosičů oněch slabik, cf. $//mā|nō/ \equiv \{māno\}$ 'můj' $:: //mā|nō/ \equiv \{māno\}$ 'myslí', kde oba výrazy se liší délkou prvních slabik, jež shodně nesou přízvuk, tedy $| \cup | :: | - |$, leč běžně se popisují protikladem hlásek $/ā/ :: /ā/$. Zato protiklad $/tīrē/$ 'zkoumal' $:: /tīrē/$ 'kaše' «přirozeně» popisujeme jedinečně jako rozdíl v intonaci dvou dlouhých přízvukovaných slabik, totiž $| \acute{ } | :: | \grave{ } |$, nikoliv jako rozdíl samohlásek, na nichž ony slabiky stojí.

Dovedu si představit alternativní fonologii litevštiny o dvojnásobném počtu samohlásek, ale též sonantů, rozlišených dvojí intonací. Intonačně by musely být rozlišeny i samohlásky krátké a musela by se zavést distribuční pravidla, že tvoří-li krátká samohláska slabičný vrchol sama, její intonační rys se neutralizuje, kdežto tvoří-li táž krátká samohláska slabičný vrchol v dvojhlásce, její intonační rys interaguje s intonačním rysem druhé složky (příčemž distribuční pravidlo by některé kombinace intonačních rysů muselo i zakazovat). V obdobném duchu by se formulovala i distribuční pravidla pro intonačně rozlišené sonanty: nejsou-li ve slabičném vrcholu, jejich intonační rozdíl se neutralizuje, jsou-li, interaguje s prvním členem dvojhlásky (a opět by bylo nutné některé kombinace zakázat).

U litevských morfů slabičného rozpětí lze vždy jednoznačně stanovit prosodéma slabičné délky a v řadě případů (2.4.2) též prosodéma slabičné intonace. Oba druhy ekvipolentních prosodémat nese morf coby slabičná posloupnost fonémat trvale s sebou. Leč prosodická charakteristika litevského morfu se vztahuje jenom k privatívni opozici přízvuku, jedinému prosodématu, které na morfu někdy je a někdy není. Morf není charakterizován výskytem či nevýskytem přízvuku, nýbrž svou schopností přízvuk získávat či naopak ztrácet. V této kapitole jsme pomocí dvou dvojic prosodických rysů zavedli čtverou prosodickou charakteristiku morfů koncovkových a čtverou charakteristiku morfů kmenových. Každou z těchto charakteristik, která je – na rozdíl od výskytu přízvuku – trvalou a rozlišující součástí morfu, tedy jeho konstitutivním prvkem, nazveme morfoprosodématem. Jsou tedy koncovkové morfy $-as^{h\emptyset} :: -as^{hb}$ (N.SG, I $::$ A.PL, IV) rozlišeny morfoprosodématy $h\emptyset :: hb$, kmenové morfy $kařt_{-1B} :: kařt_{-2B}$ ('pokolení' $::$ 'rás', 'krát') pak morfoprosodématy 1B vs. 2B.

Termín morfoprosodéma je příliš těžkopádný. Budeme i nadále mluvit o prosodických rysech jako jednotlivinách ($h, \emptyset, 1, B$) a o charakteristikách jako o takových kombinacích jednotlivin ($h\emptyset, 1B$), jež jsou schopny morf jednoznačně určit.

VÝJIMKA. V celém systému litevské deklinace nalézám jediný druh morfových dvojic, u kterých komplexní morfonématický a morfoprosodématický popis na jednoznačné určení nestačí. Jde o dvojice koncovek D.DU :: I.DU. Ty mají uvnitř jednotlivých deklinačních schémat vždy stejnou strukturu morfonématickou (-*iem*, -*am*, -*um*, etc.) i vždy stejnou strukturu morfoprosodématickou ($\emptyset\emptyset$) a rozlišení přináší teprve protiklad prosodémat $|\acute{\_}| :: |\tilde{\_}|$.

2.5 Spojování morfů a jejich zápis

2.5.1 V oddíle 2.3 jsme vysvětlili pravidla pro stanovení polohy přízvuku ve skloňovaném slově. Zbývá nám ještě dát pravidla KONKATENACE KMENOVÉHO A KONCOVKOVÉHO MORFU. Ta jsou vlastně velmi prostá. Ohlížejí se pouze na to, zda kmen končí na souhlásku (většina), nebo samohlásku (menšina), zda koncovka začíná přímo samohláskou (hojně), spojením palatalizačního prvku a zadní samohlásky (hojně), nebo souhláskou (velmi vzácně). Pro snazší vyjadřování zavedeme pojmy FINÁLA pro poslední morfoném KMENE a INICIÁLA pro první morfoném KONCOVKY.

- Finála souhlásková, iniciála samohlásková. Na toto spojení / $\_CV\_$ / se v litevštině nevztahují žádná omezení. Nezapomeňme, že iniciála tvořená přední samohláskou finálu automaticky palatalizuje, sc. / $\_CV^i\_$ / > [$\_C^iV^i\_$].
- Finála souhlásková, iniciálou je palatalizační prvek. Za takovou iniciálou musí následovat zadní samohláska. Na spojení / $\_C\grave{i}V^u\_$ / se nevztahují žádná omezení. Obecně zde dochází k palatalizaci souhlásky, je-li však finálou nepárová palatální souhláska /j/, morfoném / $\grave{i}$ / je jí pohlcen, sc. / $\_j\grave{i}V^u\_$ / > [$\_jV^u\_$]. Připomeňme dále, že dentály /t, d/ se v tomto případě mění na afrikáty /č, ž/, sc. / $\_t\grave{i}V^u\_$ / > [$\_č^iV^u\_$], / $\_d\grave{i}V^u\_$ / > [$\_ž^iV^u\_$].
- Finála souhlásková, iniciála rovněž souhlásková. Toto spojení je mimořádně vzácné. Účastní se ho kmeny o velmi zvláštní stavbě (finálou je vždy sonant) a koncovky o velmi zvláštní podobě (iniciálou je jediné sykavka), cf. 3.4.
- Finála samohlásková, iniciála rovněž samohlásková. Mezi samohlásky se vkládá pomocný segment -j-, sc. / $\_V\&-V\_$ / > / $\_VjV\_$ /. Tento případ je velmi běžný v konjugaci, v deklinaci je jeho výskyt spíše teoretický, závisí totiž na výkladu, cf. 3.2.
- Finála samohlásková, iniciálou je palatalizační prvek. Za takovou iniciálou musí následovat zadní samohláska. Mezi samohláskami se / $\grave{i}$ / konsonantizuje na /j/, sc. / $\_V\grave{i}V^u\_$ / > [$\_VjV^u\_$]. Toto spojení je běžné.
- Finála samohlásková, iniciála souhlásková. Toto spojení se v deklinaci nevyskytuje.

2.5.2 V této kapitole jsme koncovkové morfy a jejich segmenty zapisovali morfonologicky. Nicméně už v tabulkách T 2.3/1–2, kde jsme předváděli celá slova coby skloňovací vzory, jsme sáhli po zápisu ortografickém, abychom usnadnili čtení. V následujících kapitolách budeme při výkladu litevských výrazů používat smíšeného zápisu ortograficko-morfonologického, a to s výraznou převahou první podoby. Čtenář udělá jen dobře, když si připomene zásady litevského pravopisu, jež jsme vyložili v I/4.2.

- Dlouhou samohlásku, v kmenu i v koncovce, budeme zapisovat ortograficky, tedy nikoliv / $\bar{i}$ /, ale {i} nebo {y}, nikoliv / $\bar{a}$ /, ale {a} nebo {a}. Oproti běžné ortografii však budeme důsledně vyznačovat též polohu přízvuku a podobu intonace. Speciálně pak morfonologické / $\bar{a}$ /, / $\bar{e}$ / nebude zaznamenáváno pouhým ortografickým {a}, {e}, ale komplexním { $\bar{a}$ }, { $\bar{e}$ }, e.g. /'mā|nō/ ≡ {māno} 'můj' vs. {māno} ≡ /'mā|nō/ 'přemýšlejí', cf. 2.4.3.

- Palatalizační prvek budeme v celku slova zapisovat ortograficky, cf. *Vilnius* (resp. *Vilnius*), při segmentálním dělení však morfonologicky, cf. *vīln-ĩ-us*.
- Afrikáty /ʒ/, /ʒ/ zapisujeme digrafy {dž}, {dz}, cf. *mėdžio* ↔ *mėdis*.
- Guturálu /x/, vyskytující se pouze v cizích slovech, zapisujeme digrafem {ch}.

SHRNUTÍ A VYHLÍDKA. V této kapitole jsme předvedli základní paradigmatické typy litevské deklinace. Předvedli jsme je jako uspořádané inventáře koncovek, které se v jistém výběru uplatňují v individuálních formálních paradigmatech konkrétních lexikálních jednotek. Výrazem individuality formálního paradigmatu je i skutečnost, že poloha přízvuku při skloňování (jev potenciálně významotvorný) je určena až interakcí paradigmatické koncovky a lexikálního kmene. Východiskem pro uspořádání základních paradigmatických typů byla vokalická base koncovek. V dalších kapitolách předvedeme dvojí práci s tímto výchozím aparátem, totiž rozhojňování paradigmatických typů a výběr z paradigmatických typů. Při rozhojňování opět pracujeme s vokalickou basí: lze jí předsadit palatalizační morfoném (a ten pak ještě v druhém kroku vokalizovat), lze ji ale též vypustit. K výběru z paradigmatických typů dochází na dvou různých úrovních, na úrovni lexikálních tříd a na úrovni lexikálních jednotek.

Na úrovni lexikálních tříd nejprve rozlišíme deklinaci primární, substantivní, a sekundární, adjektivní, z nichž každá pracuje s odlišnými kategoriálními paradigmaty. Oběma je společné, že potřebují obsloužit předem neuzavřené soubory lexikálních jednotek. Musí tedy obsahovat paradigmatické typy produktivní. Pod zbytkovou deklinací terciární pak shromáždíme neproduktivní zvláštnosti periferie deklinačního systému, jaké se uplatňují u uzavřených lexikálních souborů zájmen a číslovek. Tím se však požadavky jazykového systému litevštiny nevyčerpají. Bude zapotřebí ještě speciálním deklinačním aparátem obsloužit výsledky produktivních morfosyntaktických derivací. Půjde na jedné straně o participia a vůbec o jmenné deriváty slovesa, na druhé straně pak o složenou deklinaci všech jednotek, jichž lze užít atributivně.

Na úrovni lexikálních jednotek se musíme vyrovnat s míšením paradigmatických typů. Toto míšení lze jistě vnímat jako «vzpouru» živého jazyka proti umrtvující klasifikaci jakéhokoliv, tedy i zde předváděného výkladu. Leč i míšení lze vykládat. Nejsnáze se přijímá výklad, který pracuje s rozdílnou produktivitou deklinačních typů. Na ni v této práci po právu upozorníme. Zároveň však upozorníme na to, že deklinační typy lze v jisté míře charakterizovat lexikálněsémanticky a že zařazení k deklinačnímu typu může fungovat i jako morfologický prostředek slovotvorný.

